

# A „nagy szegény ártatlan pap” élete és kora

Horn Ildikó: *Báthory András*.  
Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest,  
2002. 262 old.

A Borsos Tamás erdélyi emlékiratíró által „nagy szegény ártatlan” papnak nevezett Báthory András kardinális, erdélyi fejedelem életét monografikus formában eddig még nem dolgozták fel, jóllehet ez az életpálya rövidsége ellenére igen érdekes volt, bővelkedett váratlan fordulatokban és tragédiával zárult. A történeti kutatás Báthory András szűkre szabott életéből szinte kizárólag alig féléves (1599. március 29–október 28.) fejedelemségét méltatta figyelemre. Leszámítva a Magyarország, Erdély vagy a 15 éves háború történetével foglalkozó szintéziseket, csak Szilágyi Sándor szentelt 1880-ban Báthory András fejedelemségének hosszabb tanulmányt.

Horn Ildikó könyve feltétlenül hézagpótló munkának tekinthető, hiszen első ízben készült monográfia Báthory András életéről. A szerző nem elégedett meg a korra vonatkozó kiadott forrásokkal, hanem maga is számos kiadatlan levéltári, kéziratári adatot gyűjtött magyar, lengyel, román és ausztriai levéltárakban, könyvtárakban, s ezek elemzésével hitelesnek tűnő életrajzot adott. A korábbi kutatáshoz képest nem Báthori András fejedelemségére és tragikus bukására koncentrált, hanem a kevésbé ismert korábbi, nagyjából 36 évet felölelő életpályára. Így a szerző jóval arányosabb és feltehetően realisabb életrajzot ad, mint elődei, akik csak az életút egy rövid és óhatatlanul is kiragadott szakaszát elemezték. A szerző szinte teljesen a Báthory család, s azon belül is elsősorban főhőse, András szemszögéből vizsgálja a kor eseményeit. Ennek megfelelően a politika- és diplomáciatörténet áll a munka központjában, hiszen maga Báthory András elsősorban poli-

tikusként tevékenykedett. Horn Ildikó jóval aktívabb, kezdeményezőbb személyiség portréját rajzolja meg, mint a korábbi kutatók zöme – kivételként említhetjük Lele József 1996-os tanulmányát<sup>1</sup> –, akik általában kiváló műveltségű, de naiv, tapasztalatlan és uralkodásra alkalmatlan politikusnak minősítették Báthory Andrást.

A korszak meghatározó személyiségének, Báthori István lengyel királynak 1586 decemberi halálával kezdődik a munka, amely 12 fejezetre tagolódik. A prolóógus után a szerző a mű első fejezetében a Báthory családot mutatja be. Hangsúlyozza, hogy kezdetben az ecsedi ág adott hírnevesebb személyiségeket, s csak Báthory Istvánnal kezdődően jutott fokozottabb szerep a somlyai ágnek. Az utóbbiból származott Báthory András is. Apja a hat gyermeket korán árván hagyó, 1563 januárjában elhunyt Báthory András, anyja pedig Majláth Margit volt. A valódi koránál általában fiatalabbnak vélt Báthory András születési dátuma kérdéses, a források is akarla-akaratlanul megtevesztők. A korábbi szakirodalom András születését 1566-ra tette, így halálakor mindössze 33 éves lett volna.<sup>2</sup> Horn Ildikó szerint 1562 végén, 1563 elején születethetett, vagy valamikor 1563-ban, apja posztumusz gyermekeként.

A könyv második fejezetében Báthory András neveltetését vizsgálja a szerző. Megállapítása szerint korai gyermekéveit Boldizsár bátyjával együtt anyjánál és annak második férjénél töltötte András. Alapvető változás következett be életében 15 éves korá-

<sup>1</sup> Lele József: Erdély esélyei (Báthori András fejedelemsége, 1599.) Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis Attila József nominatae, 103. 1996. 113–121.

<sup>2</sup> E megalapozatlan legendára legújabbban kritikai megjegyzéssel lásd: Gömöry György: Báthori-legendák és a tények. Történelmi Szemle, 2000. 3–4. szám. 263–265.

ban, 1578 végén, amikor nagybátyja, Báthory István lengyel uralkodó magához vette. A lengyel király örökösödési elképzeléseit behatárolta az a tény, hogy megválasztásakor el kellett vennie az idősebb Jagelló Annát feleségül, akitől nem születhettek gyermekei. Így unokaöccsei között kereste leendő örökösét. Először az egyik bátyja, Báthory Kristóf erdélyi vajda első házasságából származó Boldizsár volt a kiszemelt jelölt, de annak korai halála után másik bátyja, az elhunyt András gyermekei kerültek előtérbe. Előbb az idősebb testvéreket, Istvánt és Gábort favorizálta, de azok ellenkezése, házassága miatt a fiatalabbak, Boldizsár és András felé fordult. Báthory István unokaöccse, András neveltetését szívügyének tekintette, aki a pultuski jezsuita kollégiumban alapos képzést kapott, s megfelelő udvartartás is szerveződött körülötte. A lengyel király hajlott afelé, hogy kedvelt unokaöccsét egyházi pályára állítsa, ebben az egyház, főleg a jezsuiták támogatták. Ezt András is elfogadta, bár 18 évesen erősen vívódott, hogy az egyházi pályát vagy a világi karriert válassza.

A harmadik fejezetben a szerző „közjáték” címmel azt mutatja be, hogyan lett egyházi méltóság a fiatal, 19 éves András. Bár Báthory István király jobban szerette volna, ha a visszaállítandó erdélyi katolikus püspökség élére kerül unokaöccse, végül nagy erőfeszítések árán lengyelországi egyházi stallumokat szerzett meg számára. András előbb a Lengyelország északi részén levő, porosz területet felölelő warmiai püspökség kanonokja lett (1582), majd a miechowi kolostor prépostja is (1583). Az idős warmiai püspök melletti helyettesi (koadjutor) státusa is szóba került, bár a királyi szándékot hevesen ellenezték a püspök mellett az érintett porosz rendek is.

A negyedik fejezet Báthory András első római útját (1583–1584) tárgyalja, amellyel Báthory Istvánnak kettős célja volt. Egyrészt szerette volna elérni fiatal unokaöccse bíborosi kinevezését, másrészt egyeztetni akart a pápával a törökellenes szövetség kérdésében. Horn Ildikó részletesen elemzi az itáliai utazás egyes fontosabb állomásait, bemutatja azokat a mérvadó személyeket

(Borromeo milánói érsek, Palestrina neves zeneszerző stb.), akikkel találkozott. A diplomáciailag jól előkészített küldetés sikeres volt; András ékesszóló beszédet mondott XIII. Gergely pápa előtt, aki apostoli proto-notarius (főjegyző) címmel ruházta fel. Lassabban haladt a warmiai püspöki koadjutori tisztség és a bíborosi kinevezés ügye, az utóbbinak ugyanis az volt a feltétele, hogy Báthory István csatlakozzon a tervezett törökellenes koalícióhoz. Bár a lengyel király óvatosan foglalt állást e kérdésben, végül a pápa engedett, s kinevezte a 21 éves Andrást koadjutorrá és bíborossá.

Az ötödik fejezetben István király utolsó éveit, terveit és a fiatal András bíboros második római küldetését elemzi a szerző. A lengyel uralkodó a IV. (Rettegett) Iván cár halála utáni instabil orosz helyzetet hódításra akarta felhasználni. A lengyel rendek azonban ellenezték terveit, így az új pápához, V. Sixtushoz fordult támogatásért, s távlatilag törökellenes fellépéssel és az oroszok katolizálásával kecsegtette. Báthory András 1586-os küldetése korábbi útjához hasonlóan eredményesnek bizonyult, a pápa segítséget ígért a lengyel uralkodónak. A küldetés vége felé hír érkezett Báthory István haláláról, így a nagyszabású tervek nem valósulhattak meg.

A hatodik fejezetben „szertefoszló álmok” címmel az István király halála utáni trónutódlás kérdéseiről olvashatunk. A lengyel trónra egyaránt aspiráltak a Habsburgok, a Báthoryak és a svéd Wasa dinasztia. A Habsburgok trónigényét támogatta a főpapság és egyes, Báthory Istvánnal szembenálló főurak. A Habsburg-pártot leginkább az gyengítette, hogy több jelöltjük is volt (Ernő és Miksa főhercegek). A Báthoryak jelöltsége mögött elsősorban a Zamoyski kancellár körül tömörülő párt sorakozott fel. Itt is több jelöltről beszélhetünk; Boldizsár, András és Zsigmond erdélyi fejedelem egyaránt szóba került. A svéd jelölt, Wasa Zsigmond anyja Jagello Katalin volt, támogatta őt Anna lengyel királyné, s végül mellé állt maga Zamoyski is. A több jelöltet is felvonultató 1587. évi királyválasztó gyűlésen a kezdetben még komoly esélyesnek számító Andrást már nem is jelölte a Bá-

thory-párt, hanem csak Zsigmond fejedelmet. A választáson végül két jelölt maradt állva, Miksa főherceg és Wasa Zsigmond; mindkettőt megválasztották királlyá. A kialakuló konfliktusban Wasa Zsigmond pártja kerekedett felül, megkoronázták a svéd jelöltet, s erdélyi segélyhadak segítségével szétverték Miksa csapatait.

A hetedik fejezetben a Báthory István halála utáni erdélyi helyzetet vizsgálja Horn Ildikó. Elemzi a Báthory család törekvéseit a lengyel trón elvesztése után. A nemzetközi presztízs helyreállítására irányuló lépések közé tartozott Giczi János kormányzó lemondása, Báthory Zsigmond nagykorúsítása, Boldizsár és István révén további pozíciók megszerzése. A lengyelországi hatalmi állást elsősorban András révén biztosította a család, akinek warmiai püspöki működését mutatja be a nyolcadik fejezet. Püspökként igen nagy aktivitást fejtett ki, átalakította a püspöki várat, fejlesztette az udvartartást és a braunsbergi kollégiumot is. András szerette volna megszerezni a jelentősebb krakkói püspökséget, de itt komolyabb ellenállásba ütközött. A Habsburg érdekeket képviselő pápai nuncius és mások befolyására Zsigmond lengyel király András helyett mást nevezett ki a megüresedett püspökség élére.

A kilencedik fejezet a Báthory család elmélyülő belső válságát elemzi. A Báthoryak számítottak arra, hogy a svéd király halála után Wasa Zsigmond lemond a lengyel trónról és a svéd trónt választja. Ebben az esetben, a családi tervek értelmében, Báthory Zsigmond lengyel király lett volna, míg Boldizsárra szállt volna az erdélyi fejedelemség. A diplomáciai tervezettségben része volt a dinasztikus házasságkötési kombinációknak is. Báthory Zsigmond házassági tervei nem nyerték meg unokatestvérei tetszését, szembe kerültek egymással. Elsősorban Zsigmond fejedelem és Boldizsár rivalizált egymással, s ezt a konfliktust tanácsadók tovább mélyítették. Az intrikák egyre szaporodtak, s ennek már korántsem végtelen áldozatai is voltak 1592-től (Gállfy János, Gyulay Pál). A Lengyelország megszerzését célzó tervek mellett a törökellenes ligában való részvétel is foglalkoztatta a Bá-

thoryakat. Horn Ildikó hagyományostól eltérő álláspontja szerint András egyelőre semlegességet akart, s csak alapos előkészület, Lengyelország megszerzése után fordult volna szembe az Oszmán Birodalommal. Ezzel szemben Zsigmond azonnal be akart lépni a háborúba, mint Rudolf császár szuverén szövetségese. Hosszú viták után az utóbbi álláspont kerekedett felül Erdélyben 1594 nyarán, s ez egyben a Báthoryak belviszályának véres lezárulását is jelentette: Boldizsárt megölette Zsigmond, a távol levő András és István javait pedig elkoztatta. András e politikai gyilkosság után nyílt politikai ellenfele lett Zsigmondnak, propagandaháborút folytatott ellene.

A tizedik fejezet András tervezetéseit, küzdelmét mutatja be 1595 és 1599 között. Közvetve része lehetett a Báthory testvéreknek, Andrásnak és Istvánnak az 1596. január-februári székely felkelés kitörésében is. Ekkor mind a lengyel király, mind pedig VIII. Kelemen pápa fellépett ellenük, népszerűségük csökkent Lengyelországban. Ezért András bíboros taktikát változtatott, békülési szándékát hangoztatta és újra egyházi ügyekkel kezdett foglalkozni. Valójában ez ellenfeleinek megtévesztését szolgálta. Mikor Báthory Zsigmond 1597 végén lemondott Rudolf császár javára Erdélyről és készült átadni a fejedelemséget, András levelet írt hozzá, amelyben arra kérte, hogy tartsa meg a Báthory család kezében Erdélyt, s cserébe felajánlotta saját lengyel egyházi birtokait. Zsigmond a Habsburg ajánlatot választotta és a kárpótlásul átadott sziléziai Oppelnbe vonult, de augusztusban már visszatért és visszavette fejedelemségét. Hamarosan, 1599 tavaszán újfent lemondott, ezúttal a Lengyelországból behívott András javára. Horn Ildikó okkal veti fel azt a hipotézist, hogy talán már augusztusi visszatérése is az ekkor éppen betegeskedő András hatalomátvételét készítette elő. Ha e feltevés helytálló, Zsigmond fejedelem és András bíboros 1599 február-márciusában csak meggyőző színjátékot játszottak, amely a külvilágnak szólt.

A könyv utolsó két, 11–12. fejezete András életének leginkább ismert részéről, rövid ideig tartó fejedelemségéről és halálá-

ról szól. Zsigmond erdélyi, lengyelországi birtokok és András bíborosi stalluma fejében lemondott unokabátyja javára, és a katonai erővel presszionált országgyűlés március végén beiktatta az új fejedelmet. András kardinális-fejedelem uralkodásának problémáit alaposan elemzi Horn Ildikó. Eszerint András nem rendelkezett belső politikai bázissal, számos ellenfele volt, akik tartottak bosszújától az 1594-es események miatt. Külpolitikai helyzete is roppant nehéz volt, hiszen a pápa törökellenes fellépést várt tőle, Lengyelország pedig saját érdekeinek képviseletét, a Porta pedig a vazallitás helyreállítását követelte. A kiváló diplomáciai érzékkel rendelkező fejedelem igyekezett egyensúlyozni az eltérő érdekek között. A két román vajdasággal igyekezett fenntartani a hűbéri-szövetségi viszonyt. A Portával is rendezni próbálta kapcsolatát, s igyekezett minél kedvezőbb feltételeket kicsikarni. Egyedül Rudolf császárral nem tudott megegyezni, hiába próbálkozott lengyel vagy pápai közbenjárással is. András Zsigmond örökébe akart lépni, s az 1595-ös prágai egyezményhez hasonló feltételekkel akart szövetségre lépni a császárral. Rudolf tárgyalta ugyan András követivel, de kezdetől fogva megbuktatására törekedett, amelyet Bocskai Istvánra és Vitéz Mihály havasalföldi vajdára akart bízni. Végül a fejedelmet megtévesztő Mihály vajda tört be Erdélybe és október 28-án, Szeben közelében, Sellemberknél győzelmet aratott felette. A Moldva felé menekülő fejedelmet Csíkszentdomokos közelében, Naszkalát hegyénél székelyek ölték meg. A gyilkosság pontos dátumát a szerző nem említi; október 31. és november 3. egyaránt szerepel

a forrásokban és a történeti kutatásban. A művet záró epilógus a Báthory család utóéletét tárgyalja röviden, valamint kitér az András megölésével kapcsolatos hiedelmekre, népi hagyományokra is.

A monográfiát irodalmi kalauznak titulált, fejezetenként írott részletes bibliográfia zárja. Mindenképpen szerencsésebb lett volna, ha a szerző vagy a kiadó vállalta volna a lábjegyzeteket, bár az olvasó így is alapos tájékoztatást kap a vonatkozó levéltári, irattári és könyvészeti forrásokról, irodalomról. E formában persze nehéz követni, hogy egy rövidített cím hol szerepel először teljes formában, s néha az is előfordul, hogy először a rövidített formával találkozunk, s csak később a teljesebb könyvészeti leírással. A könyvben a terjedelemből képest aránylag kevés elírás, hiba található. Ezek egyike, hogy 1598 szeptemberében a visszatérő Zsigmond fejedelem Szinán nagyvezírral tárgyal, aki azonban inkább Várad elfoglalására törekedett (205.). Valójában a háborút elindító Szinán nagyvezír már több mint két éve halott volt, a nagyvezíri posztot ekkor Dzserráh Mehmed birtokolta. Az 1598. évi hadjáratot pedig Szaturdzsi Mehmed szerdár vezette.

Horn Ildikó könyvében kiváló összefoglalást adott Báthory András bíboros-fejedelem életéről és kora meglehetősen bonyolult politikai-diplomáciai viszonyairól. A munka világos stílusú, a történelem iránt érdeklődő olvasó és a szakember számára egyaránt élvezetes olvasmányt kínál.

**Tóth Sándor László**